

ПАВЛЮК
Степан Петрович — академік НАН України, доктор історичних наук, професор, директор Інституту народознавства НАН України

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСІВ У МАСИВІ УКРАЇНСЬКОГО ПОРУБІЖЖЯ

Стенограма наукової доповіді на засіданні
Президії НАН України 13 січня 2016 року

У доповіді висвітлено важливість дослідження проблеми суспільних трансформацій останнього десятиліття в регіонах порубіжжя, необхідність нових підходів до осмислення сучасних етнокультурних явищ, їх ґрунтовного вивчення з метою гармонізації міжетнічних відносин і суспільного життя, вироблення коректної та ефективної державної етнополітики.

Високодостойний Борисе Євгеновичу!
Високошановні колеги!

Однією з тенденцій новітньої епохи розвитку людства є етнічна ідентифікація народів світу через сферу поглибленого пізнання свого походження, своєї етнічної історії, культури, створених цінностей тощо. Прискіплива увага помітна до з'ясування всіх різноманітних обставин способу життя різних етнічних форматів — від етносу до окремого носія етнічного (етнофора). Власне, сучасні глобалізаційні тенденції підштовхнули народи до своєрідного національного ренесансу, не стільки у відтворенні і поверненні до етнічної традиційності, скільки до максимально вичерпного вивчення традиційної минувшини як цілого етносу, так і його частин, які опинилися внаслідок різних історико-політичних і соціальних обставин поза межами етнічної території, в іноетнічному середовищі, відомих як *етнічна діаспора*.

У сучасній етнологічній науці з'явилося уточнююче поняття — *етнічне зарубіжжя*, тобто споконвічно освоєна й обжита певним етносом територія, що за певних історичних обставин, переважно внаслідок загарбницьких воєн або політичних маніпуляцій, опиняється в територіальних межах сусідньої дер-

жави чи держав. Це частина історико-етнічної території, штучно відокремлена від основного етнічного ядра, на якій залишилися пам'ятки етнічної культури, побуту, традицій та ін.

Звернути увагу на проблему історичних і сучасних етнотрансформаційних процесів на порубіжних українських територіях спонукає ще один вагомий фактор — своєрідність політичної історії українців у контексті політичної історії сусідніх народів, унаслідок чого відбувалася корекція визначення споконвічних етнічно освоєних земель. Насамперед контактні міжетнічні масиви мають особливе навантаження у фільтруванні і синтезуванні іноетнічної традиційності. Саме у такому контактному масиві відбувається первинна апробація тих чи інших іноетнічних явищ, процес адаптації і врешті засвоєння, залучення до загальних існуючих традицій або їх несприйняття. Тривала міжетнічна контактність виконувала важливу пізнавальну місію етнокультурної, побутової своєрідності сусідніх народів. Водночас ці території були барометром міждержавної політичної кон'юнктури, коли добросусідські відносини або сприяли активному взаємопроникненню етнокультурних явищ, або сповільнялися в разі політичної загостреності взаємин, але ніколи цілковито не зупинялися. Динаміка іноетнічних взаємозв'язків у порубіжжі корегується багатьма факторами, до яких, зокрема, належать: природно-ландшафтні, етнічні, мовні, культурні, релігійні, суспільно-політичні тощо.

Українці за своє історичне буття заселили і освоїли близько 900 тис. км² ніким до цього не зайнятих земель. Це чи не єдиний європейський народ, який не зазіхав на чужі території, не розпочинав війни, щоб підкорити своєму пануванню інший народ, його набуток.

Можна констатувати, що українське етнічне зарубіжжя становить близько 300 тис. км². Ці території стали частинами державних територій сусідніх країн, причому характерно, що ці держави переважно визнають цей факт. Ще середньовічна Польща аж ніяк не приховувала, що Червенські землі, Перемишльщина були землями руськими (русинськими), тобто укра-

їнськими, а вся Галичина визнавалася українським краєм, що не заперечується і сьогодні.

Майже 22% Підкарпаття за Сен-Жерменським договором 1919 р. остаточно було оформлено як територію Словаччини, тодішньої Чехословацької держави. Частини українських етнічних земель залишилися у складі Румунії, Угорщини, Молдови.

Практично не витрачаючи зусиль на з'ясування історичних реалій етнічних порубіжних земель, радянський уряд унаслідок визначення міжреспубліканських меж у 1925–1926 рр. залишив за Росією 228,6 тис. км² історично українських етнічних земель з населенням понад 5 млн чол., з-поміж яких було 66% українців.

Згідно з Договором між Польською Республікою і СРСР про обмін ділянками державних кордонів (16 серпня 1945 р.), до Польщі відійшли історико-етнічні українські землі площею близько 19,5 тис. км² (Надсяння, Лемківщина, західна частина Бойківщини, Холмщина, Підляшшя). У межах державної території Республіки Білорусь розташовані історико-етнічні українські землі (Берестейщина) як наслідок імперської позиції Радянської Росії в процесі безвідповідального облаштування кордонів між республіками СРСР. Радянський уряд залишив за Румунією Південну Буковину — прадавню етнічну українську територію. З поверненням Закарпаття до складу УРСР (26 листопада 1944 р.) частину української етнічної території (Пряшівщина, 6 тис. км²) було залишено урядом СРСР у складі Чехословаччини.

З погляду історичної освоєності українцями земель українське порубіжжя має такі характерні ознаки:

- етнічно-історичні території не збігаються із сучасним державним кордоном України по всьому периметру. Підкреслимо, що немає жодних застережень щодо конституційності і визнаності сучасного державного кордону України як у самій Україні, так і в сусідніх державах;

- історично-етнічні території, що через певні політичні обставини стали частинами сусідніх держав, унаслідок різнофакторних впливів ви-

явилися живими лабораторіями різних етнічних процесів з різною динамікою і тривалістю.

Результатом багаторічної співпраці вчених Інституту народознавства НАН України з колегами з країн карпатського етнокультурного регіону в рамках Міжнародної Карпатсько-Балканської комісії є не лише чотири підготовлені фундаментальні праці і вихід у світ першої з них про фольклор протесту «Герой или Збойник?», а й живі дискусії на конференціях і людськи щирий безпосередній контакт дослідників, що зазвичай приводить до бажаного порозуміння. Разом з польськими та словацькими колегами багато дискусійних і проблемних питань було спрямовано в русло об'єктивного вирішення стосовно процесу заселення порубіжних територій, структури пограничного населення і аналізу їх поведінки. Безумовним успіхом львівських учених стала публікація перших томів 4-томної праці «Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат», а також 2-томної монографії «Лемківщина», достовірні матеріали яких взяли до відома прихильники так званої волоської колонізації Карпат чи політичного русинства. Наслідком активної співпраці з ученими Білорусі було 2-томне дослідження «Полісся». Особливо помітним науковим явищем стала міжнародна конференція «Етнографія без кордонів», яка була більше методолого-теоретичною, ніж ілюстративною.

Вагомий внесок у розкриття проблеми порубіжжя зробили праця «Суспільні злами і поворотні моменти: макроподії крізь призму автобіографічної розповіді», монографія «Студії з українсько-польського етнокультурного пограниччя» (Р.Ф. Кирчів) та інші дослідження. Результатом плідної співпраці наших етнологів з білоруськими, молдовськими, польськими, хорватськими, словацькими вченими та дослідниками інших країн стали видання низки наукових збірників, найвагоміші з яких «Українські Карпати. Етногенеза — Археологія — Етнологія», «Na pograniczu «nowej Europy»: Polsko-ukraińskie sąsiedztwo». Підготовлено до друку збірник наукових праць із серії синтез «Церква і костел в контексті етнічної само-

ідентифікації на українсько-польському пограниччі» (за загальною редакцією С.П. Павлюка, Леха Мруза та ін.), монографії «Фольклор українців Північної Молдови: регіональне, загальнонаціональне, міжнаціональне (календарно-обрядовий цикл)» (О.М. Харчишин), «Особливості фольклорної традиції українців у зонах етнокультурного пограниччя (на матеріалі українсько-молдовського пограниччя)» (Н.А. Пастух), «Український народний одяг в контексті етнокультурного пограниччя Полісся» (Л.П. Булгакова), «Народне житло Полісся» (Р.Б. Радович), збірник «Фольклор українців Північної Молдови» (Н.А. Пастух, О.М. Харчишин). Разом із вченими з Польщі, Чехії, Словаччини, Болгарії проведено міжнародний форум «1914—2014 рр. Від війни імперій до діалогу культур. Культурна спадщина: трактування, збереження, спільна відповідальність», разом з польськими, сербськими та словацькими вченими — міжнародні наукові конференції «Лемки, бойки, гуцули, русини — історія, сучасність, культура матеріальна та духовна культура», «Польська й українська етнологія сьогодні. Традиції та перспективи» тощо.

Беручи до уваги наукову і суспільну важливість проблеми, необхідно перевести її з епізодичного, фрагментарного дослідження у цілісну систему, врахувавши специфічність тематики. Планується залучити представників суміжних дисциплін: істориків, мистецтвознавців, фольклористів, діалектологів, філософів, соціологів, археологів, політологів, культурологів тощо.

Поглиблене вивчення сучасних етнокультурних процесів в Україні потребує дослідження взаємодії з культурами інших народів, насамперед у районах порубіжжя. Це є актуальною проблемою як науки, так і державної політики. Важливим є вивчення культур порубіжжя на рівні теоретичного аналізу і в емпіричній площині, оскільки вони відображують проблеми, характерні для суспільних, політичних, економічних, культурних особливостей різних етнічних спільнот.

Соціокультурні процеси пограниччя дозволять глибше дослідити проблеми етнокультур-

ної ідентифікації і змін, що стосуються способу життя, поведінки, рівня залученості в певній культурі та суспільній структурі. Особливий науковий інтерес становлять питання суспільної ролі та значення культурних цінностей, механізмів функціонування культури в контексті трансформації культурних систем. Йдеться не лише про час (діахронний розріз), а й про простір (синхронний зріз), не тільки про предмет і носія — репрезентанта власної культури, а й про оцінку її іноетнічним середовищем.

В умовах інтеграційних процесів важливим є ставлення етнофорів до свого історичного минулого і сучасних проявів та культурних інновацій. Не менш вагомим є питання етнічної належності і «малої батьківщини». Тому актуальним науковим завданням для українських етнографів і їхніх колег із сусідніх держав буде опрацювання тематики, яка стосується історичних та сучасних аспектів етнокультурних процесів у контактних порубіжних масивах сусідніх з українцями народів і водночас національних меншин. Наприклад, фольклористи зможуть вивчити роль і місце усної словесності в духовному житті українців та представників інших народів, що проживають на порубіжних теренах. Важливо буде простежити генетичні корені успадкування традиції, яка, як виявляється, для українців дуже міцна. Це свого часу підмітив німецький поет Фрідріх Боденштедт, який у 1845 р. переклав збірку українських народних пісень німецькою мовою: «Ні в якій іншій землі дерево народної поезії не дало таких величезних плодів, ніде дух народу не відбився так живо й світло в піснях, як в українців». Науково доцільно у нових дослідженнях акцентувати увагу на висвітленні питань інтеграції фольклорних традицій і сучасної культури народів та національних меншин. Досліджуватиметься, як етнічний фольклор впливає на іноетнічне середовище, в якому він функціонує, — польське, білоруське, російське, молдовське.

Актуальними залишаються дослідження сучасного стану важливих з точки зору системи мови діалектних явищ українського порубіжжя і їх поширення на всій території загальнонаціональної мови. До діалектних явищ такого

типу, які доповнюють характеристику мовної системи і мають неабияке значення для глибшого з'ясування багатьох мовних явищ та процесів, належать локальні особливості, діалектні мікроявища, периферійні явища, архаїчні релікти, продукти міжмовного і міждіалектного впливів, запозичення і їх роль у зміні або порушенні структурної системи окремих говорів та інша діалектна специфіка.

Особливо важливо в діалектологічних дослідженнях, що стосуються говорів у зоні етнічних та діалектних меж, якнайповніше розкрити процеси взаємних впливів. Саме в результаті взаємовпливів, які найчастіше виявляються

у вигляді конкретних запозичень, і відбувається багато мовних процесів, що визначають подальший розвиток мовних законів.

Не менш важливим аспектом дослідження міжслов'янських взаємозв'язків є відображення взаємних впливів говорів українських етнографічних груп із сусідніми слов'янськими, а також неслов'янськими (румунською, німецькою, угорською) мовами.

Вирішення такої масштабної наукової проблеми можливе лише в разі інтеграції інтелектуальних і фінансових зусиль академічних центрів сусідніх держав під егідою Міжнародної асоціації академії наук та Міжнародної Карпатсько-Балканської комісії, діяльність якої слід активізувати. Тоді стане реальним і видання наукової спадщини, і регулярне екс-

педиційне дослідження, і музейницько-виставкова справа, і поява нових фундаментальних синтетичних праць.

Нинішній стан українських порубіжних територій — питання не стільки політичне, скільки етичне, оскільки виникли стабілізуючі доміанти, порушення яких є недопустимим. Розгортання сусідських обопільних наукових програм — справа добросусідська і гуманістична, адже повніші об'єктивні знання свого історичного, культурного сусідкування — це шлях до доброзичливості, уникнення політичних депресивних стосунків, нейтралізації витворених агресивних міфів.

Дякую за увагу.

*За матеріалами засідання
підготувала О.О. МЕЛЕЖИК*